

УДК 373.5.016:94

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-16-151-164>

**METHODS OF WORKING WITH CONDITIONAL
GRAPHIC VISUALIZATION IN HISTORY LESSONS**

**МЕТОДИКА РОБОТИ З УМОВНО-ГРАФІЧНОЮ
НАОЧНІСТЮ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ**

Руслана Потапенко,

доктор філософії, доцент

кафедри історії і культури

України та спеціальних

історичних дисциплін

E-mail:

rusyapotapenko007@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-3521-9462>

Університет Григорія

Сковороди в Переяславі,

вул. Сухомлинського, 30,

м. Переяслав, Київська обл.,

Україна, 08401

Ruslana Potapenko,

Ph.D. in Historical Sciences,

Lecturer of the Department of

History and Culture of Ukraine

and Special Historical

Disciplines

E-mail:

rusyapotapenko007@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-3521-9462>

Hryhorii Skovoroda University

in Pereiaslav,

30, Sukhomlynskooho Str.,

Pereiaslav, Kyiv region,

Ukraine, 08401

Оксана Тарапон,

кандидат історичних наук,

доцент,

доцент кафедри історії і

культури України та

спеціальних історичних

дисциплін

E-mail: oksanat72@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2947-3816>

Oksana Tarapon,

Ph.D. in Historical Sciences,

Lecturer of the Department of

History and Culture of Ukraine

and Special Historical

Disciplines

E-mail: oksanat72@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2947-3816>

Hryhorii Skovoroda University

Університет Григорія
Сковороди в Переяславі,
вул. Сухомлинського, 30,
м. Переяслав, Київська обл.,
Україна, 08401

*in Pereiaslav,
30, Sukhomlynskooho Str.,
Pereiaslav, Kyiv region,
Ukraine, 08401*

ABSTRACT

The article shows the actual aspects of the method of working with conditional graphic visualization and the possibilities of its application in history lessons. After all, full general secondary education includes a component of learning history, which forms the versatile development, upbringing and socialization of an individual who realizes himself as a citizen of Ukraine, capable of life in society and civilized interaction with nature. Attention is focused on the assimilation of historical material with the help of two components – theory and historical facts. Additional, assimilation of theoretical and factual historical material from 6th to 11th grade takes place with the help of theoretical and empirical levels of knowledge.

At the same time, in the modern world, innovative technologies occupy a prominent place, which help to reveal the pupil's creative potential and increase his independence. In particular, the presentation and visual material, which helps to easily perceive and assimilate the topic of the lesson, is noted, especially during distance learning. With the help of visualization in history lessons, pupils develop figurative thinking, imagination, memory, the concept of the historical past, quantitative and qualitative changes of the historical process, cause-and-effect relationships is formed. Attention is focused on graphic and conditional graphic visibility. Conditional graphic means of visibility include: tables, maps, diagrams, charts, graphs, which help to systematize and summarize the material, work with the textbook, and determine the level of students' knowledge.

The negative point of such training was noted, abuse by performing tasks from the conditional graphic cycle in the pupil's

independent work. It is recommended that teachers take advanced training courses on working with computer technologies and programs for teaching the history of Ukraine and world history, especially in high school with the use of conditional graphic visualization.

Keywords: *visualization, conditional graphic methods, tables, maps, schemes, diagrams, graphs, school.*

Постановка проблеми. Суспільно-політичні трансформації в українському соціумі не минули як шкільної освіти, так і історичної науки загалом. В умовах відкритої військової агресії, яку розв'язала проти нас російська федерація 24 лютого 2022 р., маємо вистояти і морально підтримати освітянина, який опинився у непростій ситуації. Можливості сучасного вчителя в багатьох регіонах України обмежуються онлайн-освітою, тому сьогодні він потребує пошуку нових форм у навчанні та вихованні. Історична шкільна освіта гостро потребує і вдосконалення вже наявних методів, форм і змісту навчання в умовах воєнного стану. Адже мета повної загальної середньої освіти залишається незмінною і, як ніколи, надактуальною, оскільки сконцентрована на різнобічному розвитку, вихованні й соціалізації особистості, яка усвідомлює себе громадянином України, здатної до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж усього життя, готової до свідомого життєвого вибору та самореалізації, трудової діяльності та громадянської активності (Нова українська школа, 2017: 10). Тобто, сьогодні потрібно усвідомлювати себе українцем, берегти своє національне коріння, бути патріотом своєї держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематикою розвиваючого навчання займалися ще у XVI-XVIII ст. М. Монтень, Я. Коменський, Ж-Ж. Руссо тощо. Зокрема, Я. Коменський сформулював і обґрунтував принцип наочності. Перший в Україні за часів незалежності посібник

«Методика навчання історії в школі» було видано вченими І. Пометун та Г. Фрейман. Варто відзначити науковий пошук із зазначеної проблематики А. Неद्याл, Р. Осадчук, М. Прокопчук тощо.

Методологія дослідження ґрунтується на принципах науковості, всебічності, системності та об'єктивності. Для висвітлення проблеми застосовано логічно-аналітичний метод. Тобто, в основі дослідження лежать методи, які дозволяють уникнути однобічності та упередженості.

Мета статті показати актуальні аспекти методики роботи з умовно-графічною наочністю та можливості її застосування на уроках історії. Дане питання ще не достатньо висвітлене в історичному науковому дискурсі.

Виклад основного матеріалу. Варто зазначити, що однією із проблем історії є проектування руху суспільства та його цивілізаційного розвитку (Павленко, 1999: 17-18). Де вихідною виступає характеристика історичного процесу за такими підходами як об'єктивність, неупередженість, взаємозалежність і т. д. Історія складна наука, але яку необхідно вивчати як для саморозвитку, так і для того, щоб забезпечити себе від нових глобальних прорахунків та помилок. Майбутнє є проекцією минулого. І тут одразу постає завдання, яким чином викласти історичний матеріал на уроках історії в навчальних закладах так, щоб зацікавити учнів. Адже орієнтація учнів при вивченні історії на розуміння взаємозв'язків, взаємовпливів розвитку України в контексті всесвітньої історії, знання політичної, економічної, соціальної та культурної специфіки тощо є дуже важливою. Водночас ми знаємо, що історія персоніфікована, тому вплив особистості в історії важко переоцінити (Неद्याл, 2020). Часто можна зустріти вчителя, який симпатизує тій чи іншій особистості і, як наслідок, акцентує на ній увагу, робить свої висновки. В той самий час, ЗМІ стали потужним інструментом ідеологічного впливу, оскільки йде доба медіакратії, плюс соціальні мережі, які надають пересічній особистості відчуття значущості,

співучасті у творенні сучасної історії, тому маємо бути особливо обережними зі своїми оцінками. Модними стали публіцистичні твори істориків, тексти яких опираються не лише на теоретичні знання, а й систему власних поглядів та переконань, які мають декілька життєвих циклів. Тобто, спочатку ми знаходимо відомості про загрози й виклики, далі – розради й шляхи подолання кризи, пізніше «пропаганду» з виявом «інформаційного спротиву», і навпаки (Шеляг, 2019). Цим публіцистичним матеріалом, поза шкільною програмою, часто послуговуються вчителі, які хочуть бути в тренді сучасних подій і далі нести просвіту підростаючому поколінню.

Разом з цим, варто зазначити, що класична історична наука – динамічна система знань про людський досвід, який продукують історики шляхом встановлення достовірності, інтерпретації та реконструкції різноманітно уцілілих і збережених «залишків» минулих подій. Вона розвивається завдяки накопиченню нових історичних знань та історіографічного досвіду, пов'язаного з самопізнанням і творенням нових методологічних підходів і тлумачних моделей. Завжди функціонує у межах культури певного суспільства, перетворюючи минуле в компонент його самосвідомості та формуючи притаманні йому образ історії (Історична наука, 2011). Власне, поєднання, реалізація та стратегія історичних знань на освітній процес є одним із компонентів історичної науки у закладах загальної середньої освіти. Тобто, одним із компонентів процесу навчання історії є зміст шкільної історичної освіти. У даному руслі зміст історичного компонента структуровано за змістовими лініями. Більше того, навчальний історичний матеріал складається з таких компонентів як історичний факт, теоретичний і методологічний матеріал, способів опрацювання історичного матеріалу. Історичний матеріал засвоюється за допомогою двох компонентів – теорії та історичних фактів. Засвоєння теоретичного та фактичного історичного матеріалу з 6 по 11

класи відбувається за допомогою теоретичного та емпіричного рівнів пізнання. За допомогою теоретичного рівня пізнання відбувається осмислення причинно-наслідкових зв'язків, опанування фактичним історичним матеріалом та поняттєвим апаратом. А емпіричний рівень допомагає змодельовати картину історичного минулого у вигляді образів (Зміст шкільної освіти). Ключовою фігурою тут виступає вчитель історії від вмінь і навичок, політичної обізнаності, ціннісних орієнтирів якого залежить формування майбутньої особистості учня.

У період російсько-української війни чільне місце посідають інноваційні технології, оскільки навчання в багатьох регіонах України проводиться дистанційно в онлайн форматі, коли онлайн навчання в школі – вимушена форма, що потребує наслідування очних прийомів навчання. Одночасно дистанційне навчання потребує перебудови освітніх підходів: замість начитування (викладу «сухого матеріалу») – дослідження, замість контролю – челенджі. Тут ми спостерігаємо певні переваги: легкість демонстрації презентації та наочного матеріалу, проведення тестувань, що допомагають розкрити творчий потенціал учня та збільшити його самостійність. Полегшено сприймається та засвоюється матеріал, який групується за допомогою таблиць, схем, діаграм, графіків тощо. За допомогою наочності на уроках історії в учнів розвивається образне мислення, уява, пам'ять, формується поняття про історичне минуле (Пометун, 2006). Наочним називається навчання, при якому поняття і уявлення формуються на основі безпосереднього сприйняття зображень предметів і явищ (Таранінова & Драновська).

Зауважимо, що кількісні та якісні зміни історичного процесу, причинно-наслідкові зв'язки краще допомагає освоїти графічна й умовно-графічна наочність. Графічний метод використовується при опрацюванні статистичних даних. Він є важливим засобом аналізу й узагальнення, при цьому компактно наочно ілюструючи статистичні дані, а іноді

виступаючи єдиним і незамінним інструментом їх дослідження (Чекотовський, 2009: 93-99). До умовно-графічних методів наочності відносяться *таблиці, карти, схеми, діаграми, графіки*, що допомагає систематизувати й узагальнити матеріал, працювати з підручником, визначити рівень знань учнів.

У даному контексті робота з таблицями допомагає швидше засвоювати матеріал і сформувати вміння і навички учнів. Таблиці можуть містити як цифрові дані, так і відомості, розташовані у хронологічному порядку по графах, що сприяє систематизації знань. Найбільш поширеними на уроках історії є *хронологічні таблиці*, які зазвичай складаються з двох стовпчиків: дата, подія (табл. 1):

Таблиця 1

Дата	Подія
966 рік	Прийняття християнства у Польщі
1385 рік	Кревська унія
1772 рік	Перший поділ Речі Посполитої

Досить поширеними є *тематичні та порівняльні таблиці*. Зокрема, тематичні таблиці містять однорідні факти, наприклад, повстання чи війни, науково-технічні відкриття тощо, і складаються з трьох стовпчиків: причини, хід та наслідки подій. У порівняльних таблицях порівнюється два або більше аналогічних чи протилежних історичних явища, наприклад, між формами державного устрою, цінностями, менталітетом тощо. Водночас у сучасній українській школі спостерігається негативна тенденція – засвоєння історичного матеріалу учнями як потоку воєн, повстань, переворотів і окремих постатей в історії. Практично відсутнє цілісне уявлення про історичну епоху, синхронізація всесвітньої історії з історією України, історичні паралелі (Методика організації роботи..., 2018). Щоб усунути цей недолік варто звернутися до хронологічної таблиці, де чітко можна провести паралелі між політичним і культурним становищем у певний історичний

період, паралелі між Західними та Східними цивілізаціями тощо. Наприклад, учні можуть скласти хронологічну таблицю до теми: «Культура України другої половини XVII – першої половини XVIII ст.» за таким зразком (табл. 2):

Таблиця 2

Політичне становище	Дата	Культурне становище
Початок Північної війни	1700 рік.	Заснування Чернігівського колегіуму
Зруйнування Батурина	1708 рік.	Феофан Прокопович закінчує читати курс арифметики та геометрії в Києво-Могилянській академії

Така робота з таблицями, на нашу думку, сприяє розвитку ряду компетенцій учнів, швидкому засвоєнню історичного матеріалу, розумінню історичного процесу, формуванню вмінь і навичок. Але все це стає можливим за умови самостійної роботи учнів з опорою на вчительський приклад.

Наступний вид умовно-графічної наочності, який ми розглянемо, – *історична карта*. Це – джерело історичної інформації, яке поєднує часові та просторові параметри події, вказує на статистичні складові історичного процесу, пов’язує образи й уявлення, які виникають у результаті роботи з навчальним текстом, з просторовим сприйняттям певної історичної реальності (Прокопчук). Учень має осмислено підходити до роботи з картою, спираючись на наявні навички роботи з нею. Тобто, потрібно мати елементарне уявлення про місцевість у масштабі та проекції, розуміти умовні скорочення, працювати одночасно як з історичною, так і географічною картами. Вироблення таких компетентностей допоможе учням виконувати тематичні завдання. Наприклад, нанести на контурну карту «Великий шовковий шлях», «Велике переселення народів» тощо.

Історичний матеріал добре засвоюється й за допомогою схем, які, зазвичай, використовуються для систематизації історичних знань, узагальнення, повторення матеріалу, для наочного порівняння причинно-наслідкових зв'язків, еволюційних процесів тощо. Це є вдалою демонстрацією ходу думок вчителя та ланцюга історичного процесу. Важливо пам'ятати: схеми заповнюються зліва направо, зверху до низу (Осадчук, 2006). Наприклад, (схема 1):

Схема 1

З метою підвищення якості навчання в ході викладу історичного матеріалу вчитель може застосувати ще один метод умовно-графічної наочності – *діаграму*. Саме така наочність використовується при зображенні як однорідних, так і різнорідних даних чи відомостей. У результаті чого в учня формується уміння бачити статистичні дані, розвиток суспільно-політичних явищ та процесів. Варто зазначити, що шкільні підручники з історії вміщують різнотипні діаграми: стовпчикові, круглі, фігурні, сегментні.

Наступним видом умовно-графічної наочності є *графіки*, що дозволяють поглянути на історичні процеси багатоаспектно, масштабно і скласти певне враження про процеси, події та явища. Графіки показують зміну даних у часі та за допомогою них можна спрогнозувати подальший історичний поступ.

Висновки. Таким чином, методика роботи з умовно-графічною наочністю на уроках історії є вагомою та має містити міждисциплінарний підхід. Засвоєння учнями матеріалу, особливо в онлайн-навчанні, неможливе без

візуального ряду або презентаційного матеріалу. Водночас тут варто відзначити негативний момент, зокрема, можливе зловживання шляхом виконання завдань з умовно-графічного циклу в самостійній роботі учня: це може забирати багато часу при проблемно-пошуковому аналізі, тобто, коли слабкіші учні не встигатимуть за сильнішими і, як наслідок, виникатиме перенавантаження, втрата інтересу до навчання у частини дітей. Тому вчитель повинен виважено підходити до такого виду діяльності та застосовувати його з урахуванням фізіологічних і вікових особливостей учнів. На додаток, школа повинна забезпечити вчителя історичним роздатковим матеріалом, картами, закупити історичні хрестоматії, які включають таблиці, схеми, графіки, діаграми. При дистанційному навчанні забезпечити комп'ютером і Wi-Fi. Одночасно, сучасний вчитель зобов'язаний володіти елементарними знаннями з цифрових технологій. Для цього йому необхідно пройти курси з підвищення кваліфікації щодо роботи з комп'ютерними програмами з навчання історії України та всесвітньої історії, особливо у старших класах з використанням умовно-графічної наочності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Зміст шкільної освіти. Основні компоненти змісту історичної освіти. URL: <https://studfile.net/preview/5644756/>.
2. Історична наука. *Енциклопедія сучасної України*, 2011. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=12784.
3. Методика організації роботи учнів з таблицями. *Історія в школі*. 24.09.2018. URL: <https://www.historyua.com/2018/09/24/metodyka-organizatsiyi-roboty-uchniv-z-tablyttsyamy/>.
4. Недял А. А. Персоніфікація історико-педагогічного дослідження. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій загальноосвітній школах*. 2020. № 73. Т. 1. С. 33-37.
5. Нова українська школа: порадник для вчителя / Під заг. ред. Бібік Н. М. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.

6. Осадчук Р. До проблеми організації самостійної роботи учнів у професійному навчанні. *Історія в школі*. 2006. № 4. С. 23-25.

7. Павленко Ю. В. Історія Світової цивілізації: Соціокультурний розвиток людства: Навч. посібник. Вид. 2-ге, стереотип. / Відп. ред. та автор вст. слова С. Кримський. Київ: Либідь, 1999. 360 с.

8. Пометун О. І., Фрейман Г. О. Методика навчання історії в школі. Київ: Генеза, 2006. 328 с.

9. Прокопчук М. М. Організація роботи учнів з історичною картою. URL: http://www.myhailo-prokopchuk.edukit.mk.ua/dosvid/roboata_z_istorichnoyu_kartoyu_na_urokah_istorii/.

10. Таранінова К. М., Драновська С. В. Наочність як ефективний метод навчання на уроках історії. Освітній проєкт на урок. URL: <https://naurok.com.ua/vikoristannya-umovno-grafichno-naochnosti-na-urokah-istorii-28985.html#:~:text=%>.

11. Чекотовський Е. В. Графічний метод у статистиці: історія і теорія. Частина 1. Зародження і становлення графічного методу в статистиці. Історія Статистики. *Статистика України*. 2009. № 1. С. 93-99.

12. Шеляг Г. Вічна актуальність історичних текстів. *Історична правда*. 13 грудня 2019. URL: <https://www.istpravda.com.ua/columns/2019/12/13/156643/>.

REFERENCES

1. Zmist shkilnoi osvity. Osnovni komponenty zmistu istorychnoi osvity [The content of school education. The main components of the content of historical education]. URL: <https://studfile.net/preview/5644756/> [In Ukrainian].

2. Istorychna nauka. *Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy* [Historical science. Encyclopedia of modern Ukraine], 2011. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=12784 [In Ukrainian].

3. Metodyka orhanizatsii roboty uchniv z tablytsiamy [Methods of organizing students' work with tables]. *Istoriia v shkoli*.

24.09.2018. URL: <https://www.historyua.com/2018/09/24/metodyka-organizatsiyi-roboty-uchniv-z-tablytsyamy/> [In Ukrainian].

4. Nedial, A. A. (2020). Personifikatsiia istoryko-pedahohichnoho doslidzhennia [Personification of historical and pedagogical research]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii zahalnoosvitnii shkolakh*, 73, 1, 33-37. [In Ukrainian].

5. Bibik, N. M. (2017). Nova ukrainska shkola [New Ukrainian school]: poradnyk dlia vchytelia. Kyiv: TOV «Vydavnychiy dim «Pleiady», 206. [In Ukrainian].

6. Osadchuk, R. (2006). Do problemy orhanizatsii samostiinoi roboty uchniv u profesiinomu navchanni [To the problem of organizing students' independent work in professional education]. *Istoriia v shkoli*, 4, 23-25. [In Ukrainian].

7. Pavlenko, Yu. V. (1999). Istoriia Svitovoi tsyvilizatsii [History of World Civilization]: Sotsiokulturnyi rozvytok liudstva: Navch. posibnyk. Vyd. 2-he, stereotyp. Vidp. red. ta avtor vst. slova S. Krymskyi. Kyiv: Lybid, 360. [In Ukrainian].

8. Pometun, O. I. & Freiman, H. O. (2006). Metodyka navchannia istorii v shkoli [Methods of teaching history at school]. Kyiv: Heneza, 328. [In Ukrainian].

9. Prokopchuk, M. M. Orhanizatsiia roboty uchniv z istorychnoiu kartoiu [Organization of students' work with a historical map]. URL: http://www.myhailo-prokopchuk.edukit.mk.ua/dosvid/roboata_z_istorichnoyu_kartoyu_na_urokah_istorii/ [In Ukrainian].

10. Taraninova, K. M. & Dranovska, S. V. Naochnist yak efektyvnyi metod navchannia na urokakh istorii [Visualization as an effective teaching method in history lessons]. *Osvitnii proekt na urok*. URL: <https://naurok.com.ua/vikoristannya-umovno-grafichno-naochnosti-na-urokah-istori-28985.html#:~:text=%> [In Ukrainian].

11. Chekotovskyi, E. V. (2009). Hrafichniy metod u statystytsi: istoriia i teoriia [Graphic method in statistics: history and theory].

Chastyna 1. Zarodzhennia i stanovlennia hrafichnoho metodu v statystytsi. *Istoriia Statystyky. Statystyka Ukrainy*, 1, 93-99. [In Ukrainian].

12. Sheliakh, H. Vichna aktualnist istorychnykh tekstiv [Eternal relevance of historical texts]. *Istorychna pravda*. 13 hrudnia 2019. URL: <https://www.istpravda.com.ua/columns/2019/12/13/156643/> [In Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті показано актуальні аспекти методики роботи з умовно-графічною наочністю та можливості її застосування на уроках історії. Адже повна загальна середня освіта включає компонент навчання історії, що формує різнобічний розвиток, виховання і соціалізацію особистості, яка усвідомлює себе громадянином України, здатної до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою. Акцентовано увагу на засвоєнні історичного матеріалу за допомогою двох компонентів – теорії та історичних фактів. Більше того, засвоєння теоретичного і фактичного історичного матеріалу з 6 по 11 класи відбувається за допомогою теоретичного й емпіричного рівнів пізнання.

Водночас у сучасному світі чільне місце посідають інноваційні технології, які допомагають розкрити творчий потенціал учня та збільшити його самостійність. Зокрема, відзначено презентаційний та наочний матеріал, який допомагає полегшено сприймати та засвоювати тему уроку, особливо під час дистанційного навчання. За допомогою наочності на уроках історії в учнів розвивається образне мислення, уява, пам'ять, формується поняття про історичне минуле, кількісні та якісні зміни історичного процесу, причинно-наслідкові зв'язки. Увагу акцентовано на графічній та умовно-графічній наочності. До умовно-графічних засобів наочності віднесено таблиці, карти, схеми, діаграми, графіки, які допомагають систематизувати й узагальнити матеріал, працювати з підручником, визначити рівень знань учнів.

Відзначено негативний момент такого навчання, а саме – зловживання шляхом виконання завдань з умовно-графічного циклу в самостійній роботі учня. Рекомендовано вчителям пройти курси підвищення кваліфікації щодо роботи з комп'ютерними технологіями та програмами з навчання історії України і всесвітньої історії, особливо у старших класах з використанням умовно-графічної наочності.

Ключові слова: *наочність, умовно-графічні методи, таблиці, карти, схеми, діаграми, графіки, школа.*